

Balassa Bence*

„Gott ist tot”¹

A metafizika mint fenomén – krízis és ellenmozgás

„Az ókori istenek csúfolódtak az embereken, irigyelték, üldözték őket, alkalomadtán lesújtottak rájuk. Mivel az evangéliumok istene nem ilyen kaján és féltékeny, balsorsukban a haldoklóknak annyi vigaszuk se maradt, hogy az Istent vádolhassák érte. Bizonyára ez az oka, hogy keresztény Aischülosz nincsen, s nem is lehet. A jó isten megölte a tragédiát: Zeusz nagy szolgálatot tett az irodalomnak.”

(E. M. Cioran)

A Nietzsche által felismert, a megelőző korokat átjáró „történelmi mozgás”, amelynek jegyében „gondolkodása láttatja önmagát”,² az európai nihilizmus. Ez a történelmi mozgás vagy világfolyamat, amely Nietzsche szerint meghatározza a 19. századot, az emberi tudat megismerő aktusát determináló, azt eluraló metafizikai mozzanat hozadéka, amelynek esszenciáját az „Isten halott” kétszavas (németül háromszavas) mondat fejezi ki a lehető legtömörebben.³ A nihilizmust az emberek metafizikai hajlama hozza létre, amint a rég halott Buddha „iszonyatosan félelmetes árnyékát” még évszázadokig mutogatják egy barlang falán. S mindez

* A szerző a Debreceni Egyetem Filozófia Intézetének doktorandusza. Email: bbencus13@gmail.com

1 „Isten halott”. Friedrich Nietzsche: 125. aforizma: Az örült. In *A vidám tudomány*. Ford. Romhányi Török Gábor. Szukits Könyvkiadó, Budapest, 2003, 108.

2 Uo. 186.

3 Először *A vidám tudomány* harmadik könyvében szerepel ez a mondat, 1882-ben, amely munkában – Heidegger álláspontja szerint – „[...] kezdődik Nietzsche útja saját metafizikai alapállásának kiépítése felé.” Martin Heidegger: *Rejtektutak*. Ford. Ábrahám Zoltán, Bacsó Béla, Czeglédi András, Kocziszkó Éva, Pálfalusi Zsolt és Schein Gábor. Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 187.

hová vezet? Hogy nekünk még Isten árnyékát is le kell küzdenünk!⁴ A saját intencionalitása okán, tehát azért, mert természetéből adódóan szándéka és célja van a léttel, ezért a lét valódi megtapasztalásától önmagát elzárt tudat a metafizikát, mint a nihilizmus világmozgásának fenomenáját látja és használja a megismerésben. Helyesebben abban, amit a célokság által indokolható megismerésként azonosít. Ezen kívül nincs semmije, amire biztonsággal tekinthetne és azt mondhatná: *ismerem*. A valódi nihilizmus megértését önmaga számára nem teszi hozzáférhetővé, mert sejti, hogy a tét nem kisebb, mint az idealista igazságkoncepción alapuló teljes bölcséleti hagyomány egzisztenciája, végső soron önmaga és a világ igazsága. Isten árnyékának leküzdése pedig csak a megismerés eredetének tisztázásával kezdődhet, mert a tét maga a megismerés érvényessége, a gondolkodás, amennyiben az mindig valamire irányul, legitimációja. A gondolkodás a létező létezőként való bemutatásának, „elénk állításának” [vorstellen] igényét jelenti Nietzsche számára, ezért –Heideggerrel szólva – minden metafizikai gondolkodás egyben ontológia, „[...] *vagy egyáltalán semmi*”.⁵ A lét igazságának elgondolatlansága azt a hiányzó tapasztalatot jelenti, amely megtagadatik a gondolkodástól, és ami által maga a gondolkodás, a *metafizika alakjában*, még ha tudtán kívül is, elfedi a megtagadásnak ezt az eseményét. A nyugati észokság karrierje, amely a metafizika bőrében elkendőzi a gondolkodás működésképtelenségét a megismerésben, felveti a legfontosabb kérdést a nihilizmussal kapcsolatban, ti., hogy ki Nietzsche istene, aki meghalt? Heidegger szintén beszámol arról, hogy a fiatal Nietzsche 1870-es feljegyzései között, amelyeket a *Tragédia*-könyv munkálatai során vethetett papírra, találtak egyet, amely így szólt: „*Hiszek az ősgermán mondásban: minden istennek meg kell halnia.*” Ezek szerint az Isten vagy legalábbis egy isten halálának nyugtalanító gondolata nem volt idegen Nietzschétől már filozófiájának megalapozásakor sem. Ugyanúgy nem, ahogy Hegeltől⁶ vagy Pascaltól sem, igaz utóbbi Plutarkhosztól származó mondása, „*Le grand Pan est mort*”⁷ ugyanebbe a körbe tartozik, még ha ellentétes okból is. A nihilizmus evolúciójának központi alakja az igazságkereső, Istent megtalálni és megismerni vágyó Őrült, az Esztelen ember. A *leggyilkosabb gyilkosok*

4 Vö. Nietzsche: i. m. 95.

5 Heidegger: i. m. 184.

6 Az ifjú Hegel ezt írja *Hit és tudás* című értekezésének végén, 1802-ben: „az az érzés, melyen az újabb kor vallása nyugszik; nevezetesen, hogy Isten maga halott.” Hegel persze másra gondol, mint Nietzsche a maga mondásában. Vö: G. W. F. Hegel – F. W. J. Schelling: *Hit és tudás*. Ford. Nyizsnyánszky Ferenc. Osiris Kiadó – Gond-Cura Alapítvány, Budapest, 2001, 393.

7 „A nagy Pán halott.” Blaise Pascal: 695. gondolat. In uő: *Gondolatok*. Ford. Pödör László. Gondolat Kiadó, Budapest, 1983, 344.

egyike, aki *A vidám tudomány* 125. aforizmájában magyarázatot próbál adni a leghatalmasabb új eseményre, nevezetesen, hogy Isten halott, de végül, látva maga körül a megrökönyödést, rádöbben, hogy ez az irtózatos esemény még csupán úton van, de nem érkezett meg; „*Túl korán jövök – mondta aztán – ez még nem az én időm.*” Arra a kérdésre, hogy valójában Isten halálával milyen esemény történt a világban, tehát hogy kivel, mivel azonosítható Nietzsche mondása alapján az Isten, csupán négy évvel később, 1886-ban találunk egyértelmű feleletet. *A vidám tudomány* első négy könyvéhez ekkor illeszt Nietzsche egy ötödiket, a *Mi rettenthetetleneket*, és ennek első aforizmája tartalmazza a kulcsot a megfejtéshez: „A leghatalmasabb újabb esemény – hogy »Isten halott«, hogy a keresztény Istenbe vetett hit hiteltelenné vált – már kezdi első árnyait vetni Európára.”⁸ Nietzsche tézise a keresztény Istenre⁹ vonatkozik tehát, pontosabban arra, amit a metafizika által elfedett, eltagadott megismerés az Istennel mint érzékfelettivel azonosít. „Az »Isten halott« mondás annyit jelent: az érzékfeletti világ hatóerő nélkül maradt. Nem fakaszt életet. A metafizika, azaz a Nietzsche által platonizmusként értelmezett nyugati filozófia véget ért. Saját filozófiáját Nietzsche a metafizikával, azaz saját szemében a platonizmussal szembeni ellentétmozgásként fogja fel.”¹⁰ Ez tehát a metafizika gyökeres átfordításának valódi célja és értelme, az érzékfeletti világra támaszkodó idealizmus hatókörének elvétele, a metafizika kódének eloszlásával az érzéki, tehát érzékelhető, valóságos világ jogainak visszaszerzése, az érték és az igazság fogalmainak újradefiniálása által. Afféle korlátozott, célirányos dekonstrukció, amely a megismerés mozzanatait és tárgyai között azoknak a metafizikával való fertőzöttsége alapján ítél, szelektál és pusztít. Mindeközben Heidegger szerint mégiscsak ellehetetlenítve a nyugati

8 Vö. Nietzsche: i. m. 343. aforizma, 196.

9 „»Gott ist tot.« – Das will sagen: Der »christliche Gott« hat seine Macht über das Seiende und über die Bestimmung des Menschen verloren. Der »christliche Gott« ist zugleich die Leitvorstellung für das »Übersinnliche« überhaupt und seine verschiedenen Deutungen, für die »Ideale« und »Normen«, für die »Prinzipien« und die »über« dem Seienden aufgerichtet sind, um dem Seienden im Ganzen einen Zweck, eine Ordnung und – wie man kurz sagt – einen »Sinn zu geben.«” Martin Heidegger: *Nietzsche. V. Der Europäische Nihilismus*. Neske Verlag, München, 1961, 33. („»Isten halott«). Ez annyit tesz, a »keresztény Isten«, elvesztette hatalmát a Létező és az Ember meghatározása felett. Ugyanakkor a »keresztény Isten« továbbra is az irányadó képzet az érzékfeletti, és annak különféle értelmezéseire, az »ideálokra«, a »normákra«, »szabályokra« és »célokra«, valamint az »értékekre« vonatkozóan, amelyek a Létezőt uralják, hogy a Létezőt egészében, annak céljait, rendjét, értelmét megszabják, magyarul szólva: értelemmel ruházzák fel.” Saját fordítás – B. B.)

10 Heidegger: *Rejtektutak*. i. m. 190.

filozófia teljes tudáshorizontját, abban az értelemben mindenképp, hogy a nyugati szellem, az emberi tudat konstruálta ideáltipikus valóságkoncepció nem folytatható.

Ugyanakkor a platóni filozófia metafizikus vonásai és karaktere nem választható el végérvényesen a gondolkodás mint olyan szerkezeti alapjaitól. Ez a felismerés mondatja ki később Heideggerrel, hogy lehetetlen „végső” kiutat találni a metafizikából, nem létezhet teljes, csupán ideiglenes kilábalás, ezt szemlélteti az *Überwindung* és a *Verwindung* közti különbség. Az *Überwindung* a heideggeri nyelvben a végleges felülemelkedést, a metafizika teljes megtagadását, végérvényes elvetését fejezi ki, míg a *Verwindung* az ideiglenes kilábalás, a bizonyos feltételek mellett megvalósítható továbblépés lehetőségét jelöli. Ennek a kifejtése megtalálható az 1955-ben Jüngernek írt szövegben,¹¹ amelynek a végkövetkeztetése az, hogy a metafizika meghaladhatóságára vonatkozó kérdés maga is rossz, hibás, mivel a nihilizmus nem olyasmi, amin túl lehetne kerülni, így a nihilizmus problémája a létezés, a létező problémája, a létre mint olyanra irányuló kérdés egyúttal. Jünger „vonala” azért nem léphető át a tudat számára, mert az „átlépés” [Über] gesztusa önmagában a metafizika történéssévé válik, ezért – Heidegger érvelése alapján – magával a „vonallal” [*die Linie*] kell foglalkoznunk.¹² Trawny

11 Heidegger és Jünger levelezése 1949-től egészen 1976-ig, Heidegger haláláig tartott. Heidegger 1955-ben, Jünger hatvanadik születésnapja alkalmából, némiképp rendhagyó módon „nyílt levélben” köszöntötte barátját. Ez a szöveg, amelyet Jünger eredeti dolgozatának címére utalva Über „Über die Linie” címmel jelentetett meg, később *Zur Seinsfrage* cím alatt kiadásra kerül a *Wegmarken* kötetben. Ebben található az *Überwindung der Metaphysik* (kb. „Kilábalás a metafizikából”) kezdetű rész, amelyben Heidegger Jünger teóriájával vitába szállva tagadja, hogy a metafizikát mint az európai nihilizmus gyökerét és egyben tünetét végleg ki lehetne heverni, tehát hogy lehetséges volna – legalábbis tartósan – azon a bizonyos jüngeri „vonalon” (*Linie*) túlra vergődni.

12 „On Jünger’s own sixtieth birthday, Heidegger responded with an ‘open letter’: *Über »Über die Linie«*, later published as *Zur Seinsfrage*. In this essay, Heidegger insists on the prior question about the *essence* of nihilism. Contrary to Jünger’s *crossing the line*, Heidegger’s main concern is the line itself: »In the title of your essay *Über die Linie*, the *über* means as much as: across, trans, meta. By contrast, the following remarks understand the *über* only in the sense of *de, peri*. They deal ‘with’ the line itself, with the zone of self-consummating nihilism.«” Vincent Blok: An indication of being – reflections on Heidegger’s engagement with Ernst Jünger. *Journal of the British Society for Phenomenology*, Vol. 42, No. 2, May 2011. („Jünger hatvanadik születésnapjára Heidegger egy nyílt, nyilvános levéllel reagált, melynek az Über »Über die Linie« címet adta, s amelyet később »Zur Seinsfrage« címmel publikált. Ebben az esszében Heidegger a nihilizmus lényegére vonatkozó előzetes kérdéshez ragaszkodik. Ellentétben Jüngernek a »vonat keresztezésére« vonatkozó elméletével, Heidegger fő megfontolásként magát a »vonalat« ajánlja: »Az ön esszé-

hasonlóan hivatkozik ugyanerre a problémára, amikor azt írja, hogy a fogalmi megközelítés Heidegger számára is nehézséget okozott, nevezetesen az Überwindung és a Verwindung pontos elkülönítése egymástól.¹³ A gondolkodás mint az emberi értelem működése során bekövetkező történés, vagy mozgás, minduntalan létrehívja önnön vélt metafizikai „alapját”, ezzel a tételezett fundamentummal projektálva önmagát valamiféle értelmezhető relációba. A metafizika elkülönítése, leválasztása a gondolkodásról csupán impulzusmomentumként, tűnékeny pillanatokra és szüntelen öndestrukció árán valósulhat meg. Ez a munka pedig nyilvánvalóan embertelen. Az európai nihilizmus erjedése a metafizikai valóságkép kimunkálásán évszázadok óta látszólagos sikerrel dolgozó nyugati bölcsélet identitásproblémájává avanzsál, amennyiben az elgondolhatóság primátusát a lét létezőként való megismerésében axiómává emelő következtető eszességgel szemben az érzékek és érzékszervek elsőbbségét szegezi. A valódi felismerés, amely egyaránt fontos Nietzsche és majdan Heidegger számára is, az, hogy a létező léte minduntalan megvonja az ismeret-projekció alapját, megkérdőjelezve a valóság metafizikai elgondolására történő következtetés teljesítőképességét, egyáltalán

jének címében *A vonalon át*-ban az át mintha azt akarná jelenteni, hogy *keresztül, túl, túlkerülni, mögéjutni*. Ezzel szemben a következő észrevételek alapján az át csupán a *de, peri, azaz szerint, körül* értelemben fogható fel. Ezek a fogalmak inkább vonatkoznak magára a vonalra, az ön-felemészítő nihilizmus hatókörére.” Saját fordítás – B. B.)

- 13 „Wenn der Begriff der »Überwindung« suggeriert, man könne wie über eine imaginäre Grenze von einer Geschichte in eine andere überwechseln, dann betont Heidegger die »Dauer« des Vorgangs, der in einer ständigen Auseinandersetzung mit der »Metaphysik« bestehe. Danach ergibt sich das Paradox, dass die »Überwindung der Metaphysik« gerade darauf hinausläuft, die »Metaphysik« bzw. ihre »Grundbegriffe« immer wieder zu thematisieren; allerdings nicht auf beliebige Weise, sondern hinsichtlich der nichtmehr einfach nur philosophischen, sondern »geschichtlichen Notwendigkeit«, durch sie hindurch zu einem »anderen Fragen« oder einem »anderen Denken« zu gelangen. Insofern lässt sich nach Heidegger die »Überwindung der Metaphysik« besser als eine »Verwindung« begreifen.” Peter Trawny: *Martin Heidegger*. Campus Verlag, Frankfurt–New York, 2003, 117. („Ha az Überwindung [meghaladás] fogalma azt vonja maga után, hogy az egyik történetből egy másikra váltanánk át a képzeletbeli határok között, akkor Heidegger a folyamat »tartamszerű« jellegét hangsúlyozza, amely a metafizikával folytatott állandó összeütközésben állna. Ebből következik a paradoxon, hogy a »metafizika meghaladása« éppen arra futna ki, hogy a metafizika, illetve annak »alapfogalmai« újra és újra tematizálандók, persze nem tetszőleges módon, hanem többé nem egyszerűen csak filozófiai, hanem »történeti szükségszerűség« mentén, amelyen keresztül egy »más kérdéshez«, vagy egy »más gondolkodáshoz« jutunk. Ilymódon Heideggert követve a »metafizika meghaladását« inkább »kilábalásként« kell felfognunk.” Saját fordítás – B. B.)

jogosultságát a létezés interpretálására. E felismerés egyik tartópillérét mindenképpen az időben változó létező, világ és ember között feszülő kaotikus relációk felett elismert és mindeneket uraló élet, és annak érzéki vonása, dimenziója szolgáltatja.

Heidegger, aki Derrida szerint némiképp jogot formál magának arra, hogy Nietzschét másoknál értékesebb, mondhatni autentikus módon, mintegy Nietzschére „rálátva” interpretálja, meglehetősen szkeptikusnak mutatkozik, amikor a gyökeres átfordítás bármiféle *hasznáról* kell véleményt alkotnia. „*Nietzsche metafizikával szembeforduló mozgása, a metafizika pusztja visszájára fordítása lévén, kiút nélküli belegabalyodás a metafizikába, mégpedig úgy, hogy a metafizika a saját lényegétől vágja el magát, és metafizikaként sohasem lesz képes ezt a lényeget gondolni. Ezért a metafizika számára saját magának köszönhetően rejtve marad mindaz, ami benne, és egyáltalán metafizikaként voltaképpen történik.*”¹⁴

Mi is történik tehát a nietzschei destrukció nyomán a metafizikával? Nem lesz többé képes megfelelni annak az elvárásnak, hogy továbbra is metafizikaként működjön. Visszájára fordulva (fordítva) nem lehetséges többé önmagát tanúsítani, a reflexió képességétől mint metafizikai alapmozzanattól, amely itt lényeg és funkció egyben, megfosztatik. A metafizika lehetősége függesztődik fel. Mi ez, ha nem szintiszta dekonstrukció? Az igazodás, a valamit valamihez viszonyító emberi tudat biztonsága vesz el örökre a metafizikával szemben kifejtett ellenmozgás során. A legegyszerűbb kérdések sem válaszolhatók meg az ember számára, ha az az Isten, akit az érzékfeletti világban betöltött szerepe alapján Heidegger minden valóságos *alapjaként* és *céljaként* azonosít, halott. Erről a helyzetről egyébként Nietzsche sem ír kevésbé baljóslatúan: „Eljön az idő, amikor majd meg kell fizetnünk azért, hogy két évezreden keresztül keresztények voltunk: elveszítjük éltető súlypontunkat – egy darabig nem tudjuk, hol van fent, hol lent.”¹⁵

Ennek a konstrukciónak, ti., hogy „Isten halott”, az értelemszerű következménye a *Semmi* terjeszkedése, a *Semmié*, amelyen az „érezékfeletti, kötelező érvényű világ hiányát”¹⁶ [Abwesenheit] érthetjük. A platonizmus szülte metafizikával leszámoló nietzschei ellenmozgás – akarva-akaratlan – ajtót nyit egy irtózatossá váló következménynek, „*minden vendégek legfélelmetesebbikének*”, a nihilizmusnak.

A Nietzsche-mondás: „Isten halott” szövegben kifejtett érvelése alapján arra következtethetünk, hogy Heidegger elsősorban a metafizika

14 Heidegger: *Rejtektutak*. i. m. 190. (Kiemelések tőlem – B. B.)

15 Friedrich Nietzsche: *A hatalom akarása*. Ford. Romhányi Török Gábor. Cartaphilus Kiadó, Budapest, 2002, 24.

16 Heidegger: *Rejtektutak*. i. m. 190.

funkciójának megsemmisítését kéri számon a nietzschei destruktív ellenmozgáson. Annál is kevésbé meglepő lenne ez az érvelés, mivel a *funkció* mint olyan kérdésének szisztematikus elgondolása, illetve feltárása más kontextusban is jellemző Heidegger tárgyközelítésére, munkamódszerére. Gondolhatunk ezen a helyen arra, hogyan ír a parasztcipőkről A műalkotás eredete című 1936-os, esztétikai tárgyú tanulmányában. „Az eszköz eszközléte ugyanis alkalmasságában rejlik. De miként áll a dolog magával az alkalmassággal? Vele vajon már meg is ragadnánk az eszköz eszközszerűségét? S hogy megragad hassuk, nem kellene-e alkalmazása közben szemrevételeznünk a valamire alkalmas eszközt? [...] Jóllehet az eszköz eszközléte alkalmasságában áll, de ez maga az eszköz lényegi létének teljességén nyugszik. Ezt nevezzük megbízhatóságnak. [...] az eszköz által, s az eszköz megbízhatóságánál fogva biztos a világban.”¹⁷ A metafizika lényeglehetőségének felfüggesztésével, az önreflexióban betöltött funkciójának elvitatásával Nietzsche ellenmozgása ezt a biztonságot tüntette el a világból. Végső soron a metafizikának mint a *tudat szervének* alkalmassága abban áll, miként képes betölteni azt a szerepet, amely kezdettől fogva sajátja; nevezetesen, hogy biztosítsa az ember önazonosságát és biztonságát a világban. A metafizika nihilizmus általi felfüggesztésével az ember nem lehet többé biztos önmaga és a világ felől. Ahogyan a művészet által a műben a lét igazsága lép működésbe [Setzen] és a *létező léte ragyogásának* [Scheinen] állandóságába jut, úgy „indul be”, történik meg a filozófia a metafizika, azaz a jelenvalólét [Dasein] alaptörténete által. A metafizika nem választható el az ember egzisztenciális lététől, mintegy annak bizonyítéka. Amikor a filozófia *beindul*, azáltal, hogy saját egzisztenciánk *beugrik*¹⁸ az *egészében vett jelenvalólét alapelehetőségeibe*,¹⁹ tulajdonképpen az érzékfeletti világhoz mérten cselekszünk; ha ez a lehetőség a tudat számára nem adott, akkor létfeltételei sem adóttak.

Ezzel összhangban ugyanakkor az esztétika metafizikai karaktere sem tagadható, amennyiben bármilyen mű önmagán bizonyítja, hogy az ember mint befogadó szubjektum számára a kezdeti rendező őselv, az *arché* objektivitása²⁰ nem adott. Amennyiben ezzel tisztában lehet-

17 Martin Heidegger: *A műalkotás eredete*. In Heidegger: *Rejtektutak*. i. m. 23, 24.

18 Vö: Heidegger „Mi a metafizika?” és „A műalkotás eredete” c. tanulmányait.

19 Uo.

20 „...ez az ellentét, a szubjektív és az objektív, amellyel még Schopenhauer is, akárha valami értékmérő szerszámmal, a művészetet felszabdálja, úgy, ahogy van, teljesen idegen az esztétikától, minthogy a szubjektum, az akaró és egoisztikus céljait követelő individuum csakis a művészet ellenfelének gondolható el, nem pedig az okának és az eredetének.” Friedrich Nietzsche: *A tragédia születése*. Ford. Kertész Imre, Európa Kiadó, Budapest, 1986, 53.

ne, a megértésre törekvés egyetlen feladata csupán a végső beteljesedés felé fordulás maradna, a műalkotás viszont, mint bármi, ami megértésre (feldolgozásra) vár, semmíti ezt a célt, illetve ezt a *vélt cél-felé-tartást*. „Így hát a művészetről való egész tudásunk tisztán illuzórikus, hiszen a tudásban tudókként mi nem vagyunk egyek és azonosak azzal a lény-nyel, aki a művészet e színjátékában, mint annak egyetlen alkotója és nézője örök élvezetét leli.”²¹ A nihilizmus Nietzsche értelmezése alapján *a legfőbb értékek elértéktelenedését jelenti*. „Was bedeutet Nihilismus? – Daß die obersten Werte sich entwerten. Es fehlt das Ziel; es fehlt die Antwort auf das 'Warum?'”²² Ez arra utal, hogy Nietzsche, akárcsak később Heidegger, a nihilizmust mint történelmi folyamatot, egészen pontosan a „nyugati történelem alapfolyamatát és törvényszerűségét”²³ látta. Heidegger érvelése szerint Nietzsche nihilizmus-felfogásában a hangsúly nem azon van, hogy az európai nihilizmus evolúciótörténetére alapozva a Nyugat alkonya és bukása „kiszámíthatóvá váljon”, hanem azon, hogy azt a nyugati történelmi folyamatok „belső logikájaként” kell elgondolni. Ennek a folyamatnak a mentén pedig – ezt Nietzsche is felismeri – az eddigi legfőbb értékek elértéktelenedése (azaz a kereszténység Istenének halála után) mint belső logika mentén a világ mégiscsak fennmarad, és a beálló értéknélküliség „új értékek tételezésére sarkall.”²⁴

A nihilizmus tehát legalább kettős értelemben szerepel Nietzsche értelmezésében. Az eddigi legfőbb értékek helyébe lépő új értékek tételezése minden érték átértékelésével jár. „Az eddigi értékekre mondott Nem az új értékekre mondott Igen-ből fakad”²⁵ – mondja Heidegger. Ebben az értelemben Nietzsche az új értékek tételezését, az átértékelés programját is nihilizmusnak nevezi, amelyben, mintegy a nihilizmus „klasszikus” fázisában, az új és egyedül mértékadó értékek megszületése a régi értékek elértéktelenedéséből fakad; azaz a nietzschei nihilizmus klasszikus, vagy „beteljesedett” fázisa a termékeny dekonstrukcióval írható le; maga az új értéket szülő átfordítás. „Ezért a nihilizmus elnevezés többértelmű, és [...] elsődlegesen mindig is kétértelmű marad, amennyiben egyfelől az eddigi legfőbb értékek pusztá elértéktelenedését jelöli, azután pedig egyúttal az elértéktelenedéssel szembeni feltétlen

21 Nietzsche: *A tragédia születése*. i. m. 54.

22 „Mit jelent a nihilizmus? – Hogy a legfőbb értékek elértéktelenednek. Hiányzik a cél; hiányzik a válasz a »miért«-re.” Nietzsche: *A hatalom akarása*. i. m. 15.

23 Heidegger: *Rejtekutak*. i. m. 195.

24 Uo.

25 Uo.

ellenmozgásra vonatkozik.”²⁶ Nietzsche kétpólusú nihilizmus-fogalma²⁷ egyaránt hírt ad az értékek eróziójáról mint az európai történelemben végbemenő törvényszerűségről, és az ezzel a világfolyamattal szemben támasztott erőfeszítésről. A megfordított igazságkonceptió enigmatikus módszere érhető itt tetten ismét, amennyiben Nietzsche magát a nihilizmust és az annak leküzdésére támasztott anti-nihilista erőfeszítést, az átértékelést; tehát egyfelől az értékek totális devalvációját, másfelől az új értékek megteremtésének mozzanatát is ugyanazzal a szóval jelöli, az olvasókra hagyva a szövegkörnyezetbe ágyazott pulzáló jelentéstartalom és összefüggésrendszer megfejtését.

Nagyon fontos látnunk, és ez Heidegger elemzéséből világosan kitűnik, hogy az értékek átértékelése nem valamiféle kvalitatív, vagy kvantitatív, tehát a régi sémákba illeszthető, azokkal leírható behelyettesítést jelent. Semmiképpen sem. Pontosan ebben áll a jelentősége a *beteljesedett* és a *beteljesületlen* nihilizmus fogalmai közé tett distinkciónak. Aból a tényből, hogy a kereszténység Istene, a „*kereszténység értelmében vett Isten*” halott, azaz eltűnt a világból, nem következik, hogy a hely, amelyet korábban kitöltött, ne lenne meg. A *beteljesületlen nihilizmust* karaktere arra sarkallja, hogy ragaszkodjon a transzcendenciához, Istennek az érzékfeletti világban megüresedett helyéhez, sőt azt valamivel, valamiféle arra alkalmasnak kikiáltott pótlékkal megkísérelje betölteni. Ennél semmi sem bőszíthetné fel jobban Nietzschét. „*Ekkor új eszmények támadnak*” – mondja Heidegger.

A *beteljesületlen nihilizmus* formái, mint amilyen Wagner zenéje is, vagy mint az intézménnyé lett hit, azaz a keresztény vallás, vagy az aszkézis dogmái, mind-mind az eddigi értékek gyökeres átértékelése nélkül igyekeznek az európai nihilizmus sorsszerű következményét, az értékek szükségképp bekövetkező elértéktelenedését feloldani, azok megüresedett helyeit betölteni. A világ létezése ugyanis, ahogyan azt a *Tragédiá*-ban Nietzsche levezeti, kizárólag esztétikai jelenséggént igazolt.²⁸ Erre a konstrukcióra tekintettel nem képzelhető el valamiféle új eszmény, mert az valójában a hiány, az igazi (eredendő, archetipikus) eszmények hiányának elfedését szolgálná. Kissé leegyszerűsítő módon arról van szó, hogy a beteljesületlen nihilizmus nem ismeri fel azt, ami az értékek értékével a nihilizmus során történt. Nem látja, hogy nem csupán elér-

26 Uo. 196.

27 Vö.: „Nihilizmus. Ez kétértelmű. A. Nihilizmus, mint a szellem fokozott hatalmának jele: mint aktív nihilizmus. B. Nihilizmus, mint a szellem hatalmának hanyatlása és csökkenése: ez a passzív nihilizmus.” Nietzsche: *A hatalom akarása*. i. m. 21.

28 „[...] a létezés és a világ csakis esztétikai jelenséggént nyeri el örök igazolását [...]” Nietzsche: *A tragédia születése*. i. m. 54.

téktelenedésük következett be, hanem pozíciójuk létjogosultsága, helyi értékük is felfüggesztésre került. Ilyen módon a régi értékek újakkal való helyettesítése nemhogy nem oldja meg a nihilizmus problémáját, hanem még inkább megnehezíti a tisztánlátást. „A tökéletlen nihilizmus, formái: ebben élünk. A nihilizmustól való menekülési kísérletek, ezen értékek átértékelése nélkül: az ellenkező hatást váltják ki, kiélezzik a problémát.”²⁹ Nietzsche ezt a *beteljesületlen nihilizmust*, ezt a karaktert és ennek minden megnyilvánulását a világban, azonosította a metafizikával, végső soron azzal a hajlammal, amelynek hatására az ember minduntalan ugyanazt a hibát, az érték-tulajdonítást az értékek eredetéből való származtatásának hibáját elköveti. „Az átértékelés az értékelés jellegének és mikéntjének a felforgatása. Az értéktételezéshez egy új elvre van szükség, vagyis arra, amiből kiindul, és amiben kitart. Az értéktételezéshez egy másik tartományra van szükség. Az elv nem lehet többé az érzékfeletti élettellenné vált világa.”³⁰ Így fordul át gyökeresen a *beteljesedett nihilizmus* fázisában Nietzsche kezei között a Semmivel való foglalatosság mint eredetileg a nihilizmushoz tapadó értelmezés a „legtúlcsordulóbb élet eszményévé.”

„A nihilizmus leküzdésének alapfeladata Nietzsche szerint az, hogy az egyetemes értékvesztés szituációjában megtaláljuk *az új értékteremtés alapelvét [Prinzip einer neuen Wertsetzung]*” – mondja Kunszt György,³¹ és ehhez a megfogalmazáshoz csatlakozva még elmondható, hogy a nietzschei nihilizmus fogalmát képző alkotóelemek divergenciája, szétartása miatt ez különösen nehéz feladat. Ennek alátámasztására Heideggerhez fordulunk ismét, annál is inkább, mivel ahogyan azt már láthattuk, az új értékteremtés alapelve nem gondolható el pusztán a régi érték- és igazságállítások új tartalommal való megtöltése által.

Heidegger *Nietzsche-könyvének* hatodik, Nietzsche metafizikájával foglalkozó fejezetében öt alapszóban, öt címben határozza meg Nietzsche metafizikájának esszenciáját. Ezek: a *hatalomra irányuló akarat*, a *nihilizmus*, *ugyanannak örök visszatérése*, *az emberfeletti ember* és a *jogosultság*.³² Az 1936 és 1944 közötti freiburgi Nietzsche-előadások anyagában ez a felosztás nagyon hasonlóan, de némiképp

29 Nietzsche: *A hatalom akarása*. i. m. 23.

30 Heidegger: *Rejtektutak*. i. m. 197.

31 Kunszt György: Heidegger Nietzsche nihilizmus felfogásáról. *Ex Symposion*. Különszám, 1994, 56.

32 „Nietzsche metafizikájának öt alapszava »a hatalomra irányuló akarat«, »a nihilizmus«, »az ugyanannak örök visszatérése«, »az emberfeletti ember«, »a jogosultság«.” Martin Heidegger: Nietzsche. VI. fejezet. Nietzsche metafizikája. *Ex Symposion*. Különszám, 1994, 43.

még máshogy állt: *nihilizmus* [Nihilismus], *minden eddigi érték átértékelése* [Umwertung aller bisherigen Werte], *a hatalom akarása* [Wille zur Macht], *ugyanannak örök visszatérése* [Ewige Wiederkehr des Gleichen], *az embert felülmúló ember* [Übermensch]. Heidegger ebben az öt alapkategóriában látja annak a lényegét, amit Nietzsche a metafizikáról mond. Nem lehet továbbá figyelmen kívül hagyni az egyes elemek hatókörének egyidejű vizsgálatát, mivel a kategóriák önmagukban nem tölthetők meg adekvát jelentéstartalommal; „Ezeknek az alapszavaknak mindegyike utal egyúttal arra is, amit a többiek mondanak. Csak akkor merítjük ki az egyes alapszavak megnevezőerejét, ha a többiek jelentését is velük gondoljuk.”³³

Tehát a metafizika Nietzsche által felvázolt konstrukciója olyan szövedék, amely csak ennek az öt kategóriának valamilyen viszonyaként gondolható el, jelentéstartalmuk a gondolkodásunkban együttesen van jelen. Ugyanezen a helyen Heidegger megfogalmaz egy rendkívül kompakt, általános metafizika-képet, amelyet szintén öt báziskategóriára alapít; ezek a *létező* mint olyan, a *létezés egésze*, ti. ahogy a létező az egészben van, az *igazság létezési módja*, az *igazság történelme* és végül az igazság fenntartására beléhelyezett *emberiség*. Érvelése alapján ez az „ötszörösség” körvonalazza azt a tartományt, amelyre a metafizika egységes lényege kiterjed, és *amelyben újra és újra megfog*. A metafizika az a mód, ahogyan az igazság történetén belül a létezők igazsága egy *emberiség* számára megnyilvánul, azaz előkészíti a helyet önnön igazsága számára. Ezért elmondható, hogy a metafizika, leguniverzálisabb módon a létezőnek a léthez tartozó igazsága. Ez akkor is így van, ha nyilvánvaló, hogy a metafizika, önnön eredete felől nézve, a létező létének igazságát kutatva tévedt abba az irányba, hogy önnön elvei és kiindulása felől magának a létnek az elementáris erejét igyekezett megtörni. A nihilizmus éppen ennek a felismerésével jár, vagyis azzal, hogy a létező igazsága nem azonos a létező létének igazságával, és legfőképp nincs és nem is lehet valamiféle teljes birtoklásról szó közöttük.

Ezt a módot nevezhetjük egy gondolkodó *metafizikai alapállásának* [metaphysische Grundstellung], anélkül, hogy a metafizika egészének lényegi vonatkozását kiutalnánk számára. Lényeges és levezetésből adódó distinkció, hogy valamely gondolkodó metafizikája nem extrapolálható, nem ruházható fel a metafizikára mint olyanra vonatkozó általános érvényű hatókörrel. Ha azt mondjuk, „*Kant metafizikája*,” csupán arról beszélünk, hogy a létező igazsága milyen módon nyilvánult meg az illető számára az igazság történetében, hogy mint

33 Lásd uo.

gondolkodó az lehessen ami, tehát hogy a lét igazságának megnyilatkozása alapján kimondja a létet, azaz a metafizikán belül a *létező létét*.

A metafizika mint mód, legbelsőbb lényegét és funkcióját tekintve hordozó-közeg. A létezőnek a létezés során a megismerő számára megnyilvánuló igazságának befogadására, feldolgozására és közlésére. Ezáltal, ebben az értelmezésben mindig újra meg újra „megfogan” és ebből fakad, hogy mint a lét bölcséleti alapkaraktere, együtt jár a létezéssel, tehát a létezők számára nem olyasvalami, ami meghaladható, mert a metafizika a létező mint olyan igazsága az egészben. A metafizika a lét történetének sors-igazsága, egy olyan kérdés, amely a Nietzsche elemző Heidegger szerint összefügg, sőt egyébe tartozik a nihilizmussal mint olyan világtörténettel, amelynek *lényege a történelemre tartozik, amely történelemként maga a lét, lényegien létezik*. A metafizika egyszersmind a lét lényegileg elgondolt, de visszatartott *titka*, ha ez másként lenne, kérdezné-e a magát a léthez, az elgondolhatóhoz tartó tudás, azaz gondolkodás folyvást, hogy *mi a metafizika?*³⁴

Ennek alapján a létező egészében vett igazságának interpretálása nem nélkülözheti a metafizikai alapvonásokat, de a metafizika mint a nyugati filozófia fejlődési iránya, lezárható, önmagának torzképévé fordítható. „[...] az sejtethető, hogy a filozófia mint tan, és mint a kultúra képződménye letűnik, és le is tűnhet, mert, amennyiben igazi volt, már megnevezte a valódi valódiságát, azaz a létet mint az egyetlent, ami kinevez minden létezőt azzá, ami, és amilyen. A »filozófiai alaptanok« a bennük tanított dolgot jelentik [...]. A »filozófiai alaptanok« a magát beteljesítő metafizika lényegét jelentik, amely alapvonása szerint a nyugati történelmet hordozza...”³⁵ Ezért azt a kérdést, legalábbis Heidegger részéről, hogy vajon Nietzsche „meghaladta-e” a metafizikát, illetve „túljutott-e” azon, egyszersmind lezártnak is tekinthetjük: „Das Denken Nietzsches ist *gemäß allem Denken des Abendlandes seit Platon* Metaphysik.”³⁶

Abban talán különösebb kockázat nélkül Heideggerrel tarthatunk, hogy a metafizika mint strukturális „*hübrisz*”, mint valami, ami folyton-folyvást arra készteti a tudatot, hogy önnön gondolkodásának szellemi alapjait újrateremtse, és ezzel ismét létrehozzon egyfajta célorientált rendezettséget a megismerésben, a nyugati bölcsélet alapvető funkcionális jellemzőjeként azonosítható. Nem biztos, hogy

34 Vö.: Heidegger: *Rejtekutak*. i. m. 230.

35 Heidegger: Nietzsche. VI. fejezet. Nietzsche metafizikája. i. m. 54.

36 „Nietzsche gondolkodása, mint Platon óta a nyugat minden gondolkodása, metafizika.” Martin Heidegger: *Nietzsche*. I-II. VI. Nietzsches Metaphysik. Einleitung. Verlag Günter Neske, Pfullingen, 1961, 5. Aufl. 1989, 257. (Kiemelés tőlem – B. B.)

Nietzsche a fenti heideggeri állítással szemben feltétlenül a védelmükre szorul. Annyiban semmiképp, hogy tudjuk, talán senki sem ismerte Nietzsche munkáit, gondolkodását olyan mélyen, mint Heidegger, aki amellett érvel, hogy „végső soron” a metafizikai látásmód teljesen nem irtható ki a gondolkodásból, azt nem lehet végérvényesen száműzni. Csak ebben a vonatkozásban lehet Nietzschét metafizikusként interpretálni; azt azonban nem lehet elhallgatni, hogy ő jutott a legmesszebbre a metafizika elleni harcban. Az érvelés igazsága azon fordul meg, hogy egészen pontosan hogyan definiálható a metafizika. Ha Heidegger álláspontját képviselve a metafizikát a léthez tartozó, azt elgondolható lényegében meghatározó, és ezért attól elválaszthatatlan sors-igazságként értjük, és belenyugszunk abba, hogy a megismerés során végső soron nem megkerülhető, mert a tudat számára a létező világ egész egyszerűen másként nem tud valóságosként megnyilvánulni, akkor, de csak akkor jelenthető ki, hogy Nietzsche gondolkodása sem rázta le magáról a metafizika kötöttségeit. Ha azonban Derridával tartva a dekonstrukció gondolatát kísérreljük meg bevezetni és játékba hozni, és valahogy a metafizikai nyelv bornírt igazságkereső szimbolikájának ellehetetlenítésére, lecsupaszítására törekedve közelítünk a vita tárgyához, akkor egészen más eredményre is juthatunk. Abban az esetben, ha nem magára a metafizikára, a lényegkereső-tudat permanens ön-rekonstruáló szisztémájára helyezzük a fókuszot, hanem a metafizika architektúráját, rétegeit, nyelvét kísérreljük meg elemeire szedni és ekképp értelmezni, akkor újfajta, termékeny bizonytalanságot hozunk a rendszerbe. Ez az „egyensúlyvesztés” alapvetően éppen Nietzsche metafizika-kritikájára jellemző. Nagyon leegyszerűsítve, és Heidegger metafizika-fogalmán belül maradván (hiszen annak keretfeltételei a tudat számára nem meghaladhatók), ha a metafizika belső rendszerét és elveit szisztematikus visszafejtéssel belülről elbizonytalanítjuk, egészen a nyelvi, grammatikai alapegységek szintjéig, a gondolkodás léptéket, sőt irányt vált, hangsúly-eltolódást idézve elő. Mindez annak a derridai felismerése, hogy végső soron nem a metafizika fogalma, az azzal leírható rendszer az érdekes, hanem a tudat metafizikai „felépítettségének” működése és iránya. Így a metafizika mint rendszer a dekonstrukció révén, ha nem is meghaladhatóvá, de kiüresíthetővé válik; a kilábalás megtörténhet.

A lényeg a perspektívába és a léptékbe van kódolva. A dekonstrukció a metafizikai eszközrendszer elemeinek szálakra bontásával a kifejezőmód által reprezentált *status quo* biztosnak vélt alapjait kezdi ki, a fogalmak dekonstrukciójával. Ez értelmezésünkben ugyanaz a perspektíva- és léptékváltás, amely felé Nietzsche kritikája is mutatott.

E nélkül a mozzanat, vagyis a perspektívaváltás kulcsmozzanata nélkül a metafizika funkcionális alapjai újratermelődnek. A lényeg keresése metafizika, és ennyiben valóban a tudat sorsa, vagyis a lét interpretációja. A dekonstrukció viszont ennek a másfajta közelítésmódnak a révén nem enged a fogalmi, lényegszerű összezáródásnak.

Budapest, 2015. november 12.